

از سیاست‌گذاری تا جنبش فرهنگی چارچوب پیشنهادی برای جمهوری اسلامی ایران

حامدالدین آشنا

با همکاری:

هادی اسماعیلی

محمدصادق اسماعیلی

مصطفی پورمحمدی

محمدحسن حسن پور

محمد رضا روحانی

حسن عرفراز

سید محمدتقی غلامی

محمدعلی...

سرشناسه	آشنا، حسام‌الدین، ۱۳۴۳ -
عنوان و نام پدیدآور	از سیاست‌گذاری تا سنجش فرهنگی: چارچوب پیشنهادی برای جمهوری اسلامی ایران/حسام‌الدین آشنا، با همکاری هادی اسماعیلی... [و دیگران].
مشخصات نشر	تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	۳۸۲ ص.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۴۵۲-۱۳۲-۱
وضعیت فهرست نویسی	فیپا
یادداشت	با همکاری هادی اسماعیلی، محمدصادق اسماعیلی، مصطفی پورمحمدی، محمدحسن حسن‌پور، محمدرضا روحانی...
یادداشت	کتابنامه: ص. ۳۵۱.
موضوع	سیاست فرهنگی -- ایران
موضوع	Cultural policy -- Iran
موضوع	سیاست فرهنگی -- ایران -- برنامه‌ریزی
موضوع	Cultural policy -- Iran -- Planning
موضوع	سیاست فرهنگی -- ایران -- آینده‌نگری
موضوع	Cultural policy -- Iran -- Forecasting
شماره افزوده	اسماعیلی، هادی، ۱۳۶۷ -
شناسه سروده	پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
رده بندی رده	DSR۶۵ ۶۵/۶۴۵ ۱۳۹۶
رده بندی دیویی	۹۵۵/۰۴۴
شماره کتابشناسی مدرسه	۵۰۱۷۰۶

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
دانشگاه تهران

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
عنوان: از سیاست‌گذاری تا سنجش فرهنگی: چارچوب پیشنهادی برای جمهوری اسلامی ایران
نویسنده: حسام‌الدین آشنا و همکاران
صفحه‌آرا: حسین آذری
نوبت چاپ: اول - تابستان ۱۳۹۷
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
قیمت: ۲۵۰۰۰۰ ریال
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۵۲-۱۳۲-۱

همه حقوق این اثر برای پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات محفوظ است.
در صورت تخلف، پیگرد قانونی دارد.

نشانی: تهران، پایین‌تر از میدان ولی‌عصر (عج)، خیابان دمشق، شماره ۹، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
صندوق پستی: ۶۲۷۴ - ۱۴۱۵۵. تلفن: ۸۸۹۰۲۲۱۳. دورنگار: ۸۸۸۹۳۰۷۶. Email: nashr@ric.ac.ir

فهرست مطالب

مقدمه	۱
بخش نخست: تعریف و تبیین ادعای بشنهادی سیاست‌گذاری و سنجش فرهنگی	
فصل اول: رویکردی جامع به سیاست و سنجش فرهنگی	۱۱
بخش دوم: ابعاد سیاست فرهنگی	
فصل دوم: هویت فرهنگی	۲۵
فصل سوم: حیات فرهنگی	۶۵
فصل چهارم: امنیت فرهنگی	۱۰۵
بخش سوم: مسائل پایدار سیاست فرهنگی	
فصل پنجم: فرهنگ و دین	۱۶۷
فصل ششم: فرهنگ و سیاست	۲۱۷
فصل هفتم: فرهنگ و اقتصاد	۲۵۳
فصل هشتم: فرهنگ و اجتماع	۳۰۱
فصل نهم: فرهنگ و هنر	۳۳۳
فهرست منابع	۳۵۹

مقدمه

مجموعه سه جلدی از سیاست گذاری تا سنجش فرهنگی حاصل یک تجربه دانشگاهی است که با آن طراحی چهارچوبی بومی در عین حال قابل مقایسه در سطح بین المللی برای سنجش عملکرد و آثار سیاست فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران است. این تجربه با عنوان برنامه پژوهشی بازنگری «شاخص های فرهنگی ایران» با علامت اختصاری «شفا» حاصل تعامل بینشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات و دانشگاه امام صادق (ع) است. طراحی چنین چهارچوبی امری سهل و ممتنع است. از یک سو ساده است، زیرا نمونه های ملی و بین المللی آن وجود دارد. از سوی دیگر، طراحی آن برای جمهوری اسلامی ایران مشکل می نماید، زیرا تلاش های متعدد برای تدوین چهارچوب و شاخص های ایرانی و اسلامی سیاست گذاری فرهنگی تاکنون مورد اجماع صاحب نظران و سیاست ورزان حوزه فرهنگ قرار نگرفته است. چرایی این عدم اجماع شاید علاوه بر دلایل علمی و اجرایی، به فضای پرابهام در

۲ | از سیاست‌گذاری تا سنجش فرهنگی: چهارچوب پیشنهادی برای جمهوری اسلامی ایران

نسبت دولت و فرهنگ در ایران بازگردد. هرچند به نظر می‌رسد چالش نظری اخیر در کوتاه‌مدت تدبیرپذیر نباشد، بیش از این نمی‌توان ارزیابی میزان حصول به اهداف و ترسیم روندهای سیاست‌گذاری فرهنگی را نادیده گرفت.

«شفا» برای پرهیز از دچار شدن به سرنوشت نمونه‌های مشابه چهار تدبیر را دنبال کرده است که امید است از نظر محتوا و روش مورد توجه سایر پژوهشگران نیز قرار گیرد؛ ۱- توجه به مبانی نظری و پیش‌فرض‌های محتمل در تولید چهارچوب‌های سنجش فرهنگی به معنی توجه به فلسفه فرهنگ و انسان‌شناسی فرهنگی و همچنین رویکردهای سیاست فرهنگی؛ ۲- اتخاذ روش‌شناسی متناسب و در نظر گرفتن محدودیت‌های روشی متعارف؛ ۳- مطالعه تجربه‌های پیشین در تولید شاخص‌های فرهنگی از دیگر تدبیر است. این تجربه‌ها منحصر به نمونه‌های ملی و بین‌المللی موجود نیست بلکه پژوهش‌های داخلی مشابه را نیز در نظر می‌گیرد. بهررری ماکثری از پژوهش‌های پیشینی در جمهوری اسلامی ایران به‌ویژه آن گروه از این پژوهش‌ها که به مرحله تولید داده و آماره رسیده‌اند، امکان تولید شاخص‌های روندی^۱ و ترسیم وضعیت فرهنگی را در زمان فراهم می‌کند. این مزیت می‌تواند حتی ضعف نظری یک شاخص را تا حدود زیادی جبران کند؛ ۴. اتخاذ رویکرد استقرایی در تولید چهارچوب ملی به این معنی که هرچند رویکردهای مرسوم از تعریف شاخص شروع می‌کنند و به حوزه‌های سیاست‌گذاری و سنجش فرهنگی ختم می‌شوند، در این پژوهش مسیری معکوس می‌پیماید و مصادیق سیاست فرهنگی در جهان و ایران به دقت استخراج و دسته‌بندی شده است. چهارچوب نهایی نه یک الگوی صرفاً

1. trend indicator

نظری، بلکه تلفیقی از مبانی نظری و تجربه‌های عملی در جهان و جمهوری اسلامی ایران است.

به این ترتیب، جلد نخست این مجموعه به مبانی نظری و روشی و بررسی تجربه‌های جهانی تولید چهارچوب‌ها و شاخص‌های فرهنگی اختصاص دارد. جلد دوم به مطالعه تجربه جمهوری اسلامی ایران در سیاست‌گذاری، تولید شاخص، و آراء و نظریات فرهنگی می‌پردازد و جلد سوم به ارائه چهارچوب پیشنهادی اختصاص می‌یابد.

کتاب پیش رو، که جلد سوم از این مجموعه سه‌جلدی است، به ارائه الگوی سیاست‌گذاری اختصاص یافته و مبتنی بر یافته‌های پژوهشی دو جلد پیشین است. این کتاب از سه بخش و نه فصل تشکیل شده است. بخش نخست «تعریف و تبیین الگوی پیشنهادی سیاست‌گذاری» و بخش دوم «سنجش فرهنگی در ایران» نام دارد. این بخش از یک فصل تشکیل شده است. به این ترتیب، فصل ۱ «رویکردی جامع به سیاست و سنجش فرهنگی» نام دارد. این فصل منطق حاکم بر الگوی پیشنهادی، ابعادی و تبیین می‌کند. الگوی پیشنهادی یک الگوی ماتریسی است که ردیف‌های آن ابعاد سیاست فرهنگی و ستون‌ها مسائل پایدار فرهنگی را نشان می‌دهد. در الگوی پیشنهادی، سه مؤلفه اصلی ایجاد سیاست فرهنگی را تشکیل می‌دهد که عبارت‌اند از: «هویت فرهنگی»، «حیات فرهنگی»، و «امنیت فرهنگی». همچنین، پنج حوزه «فرهنگ و دین»، «فرهنگ و سیاست»، «فرهنگ و اقتصاد»،

1. Metrical

یعنی ماتریس گونه و ماتریس هر مجموعه دویعدی و جدول گونه است. در معنای لغوی، ماتریس به معنای مادر و زهدان است و در ریاضی، ماتریس یک آرایه دویعدی است؛ مثلاً، قالی ایرانی یک ماتریس دویعدی از تار و پود است. تار عمودی و پود افقی است و این آرایه دویعدی مادر و خاستگاه هر نقش بدیع است.

۴ | از سیاست‌گذاری تا سنجش فرهنگی: چارچوب پیشنهادی برای جمهوری اسلامی ایران

«فرهنگ و هنر»، و «فرهنگ و اجتماع» حوزه مسائل پایدار را تشکیل می‌دهند، هرچند حوزه مسائل پایدار گسترش‌پذیر است و از این جهت الگوی پیشنهادی قابلیت توسعه دارد. هریک از مؤلفه‌های اصلی و حوزه‌های مسائل پایدار یک فصل از کتاب پیش رو را به خود اختصاص داده است.

بخش دوم به معرفی «ابعاد سیاست فرهنگی» اختصاص دارد و از سه فصل تشکیل شده است. فصل ۲ به «سیاست هویت فرهنگی» می‌پردازد. هویت مفهوم پیچیده‌ای است که می‌توان رویکردی توصیفی یا تجویزی به آن داشت. این فصل با رویکردی سنجشی معطوف به سیاست‌های هویت فرهنگی است. به‌طور کلی، هدف از سیاست هویت در سطح ملی تقویت و حفظ وفای ملی است. بنابراین، همبستگی فرهنگی در این معنا اهمیت زیادی دارد. اما در جهان واقع، بیشتر جوامع از خرده‌فرهنگ‌ها یا هویت‌های فراملی تشکیل شده‌اند که حفظ و حمایت از آن نیز موضوعیت می‌یابد. به این صورت، سیاست هویت فرهنگی تعادلی است که میان همبستگی و تنوع به‌وجود می‌آورد تا ضمن حفظ حرکات هویت‌های فروملی، اقتدار هویت ملی را تضمین کند. این فصل با مشارکت آقایان هادی اسماعیلی، محمدرضا روحانی، و محمد سلیمان‌نگار گشته شده است.

فصل ۳ به معرفی «سیاست حیات فرهنگی» می‌پردازد. منظور از حیات فرهنگی جریان واقعی فرهنگ در جامعه است. فرهنگ به‌صورت روزمره تولید و مصرف می‌شود. بخشی از سیاست‌های فرهنگی به سرمایه‌گذاری و حمایت از دولت در بخش فرهنگ اختصاص دارد. پویایی فعالیت‌های فرهنگی و تضمین مشارکت گسترده عمومی نشان‌دهنده موفقیت برنامه‌های

فرهنگی دولت است. در این میان، عدالت فرهنگی در قالب تضمین دسترسی عموم مردم به زیرساخت‌ها و شرایط اساسی تولید و مشارکت فرهنگی ضرورت می‌یابد. بنابراین، دولت ضمن ایجاد رونق فرهنگی، باید امکانات و شرایط زمینه‌ای را عادلانه توزیع کند. در نگارش این فصل، آقایان محمدمحسن حسن‌پور و سید محمدعلی غمامی مشارکت داشته‌اند.

فصل ۴ به معرفی «سیاست امنیت فرهنگی» اختصاص دارد. فرهنگ‌ها همواره دستخوش تغییر و تحول بوده‌اند. تغییرات فرهنگی به‌ویژه بر اثر تماس فرهنگی به وجود می‌آید. گسترده‌گی امکان تبیین فرهنگی در نتیجه تحول شیوه‌های ارتباطات، تغییرات فرهنگی داشته است؛ بخشیده است؛ به‌ویژه فرهنگ غرب از مزایای گسترده‌ای برای بازگذاری در فرهنگ سایر ملت‌ها برخوردار است. بنابراین امر مهم، راست از هویت و فرهنگ ملی اهمیت ویژه‌ای یافته است. بر این اساس سیاست امنیت فرهنگی با تکیه بر دو مفهوم نفوذگری و مدیریت نفوذپذیری در این فصل معرفی شده است. آقایان محمدصادق حسینی و حسین سرفراز در نگارش این فصل مشارکت داشته‌اند.

بخش سوم به معرفی «مسائل پایدار سیاست فرهنگی» اختصاص دارد و از پنج فصل تشکیل شده است. فصل ۵ «فرهنگ و دین» نام دارد. این بخش به معرفی دو مفهوم «دین دهر» و «فرهنگ دینی» می‌پردازد. دین فرهنگی نمودهای دین‌داری عینیت‌یافته در جامعه است. در مقابل، فرهنگ دینی وجه انتزاعی و نمونه آرمانی و مطلوب از دین‌داری است. این فصل با تمرکز بر مفهوم دین فرهنگی، اشکال تدین را طبقه‌بندی کرده است. سیاست فرهنگی در مواجهه با هریک از این اشکال، با مسائل متفاوتی روبه‌رو می‌شود. در نهایت، مقدمه‌ای بر فرهنگ دینی

نگاشته شده است. کشف مؤلفه‌های اصلی فرهنگ دینی خود نیازمند پژوهش‌های مستقل است. در نگارش این فصل، آقایان هادی اسماعیلی و محمدرضا روحانی مشارکت داشته‌اند.

فصل ۶ به مسائل «فرهنگ و سیاست» اختصاص دارد و می‌کوشد الگویی برای کشف مسائل فرهنگ سیاسی در ایران معرفی کند. به لحاظ نظری، رویکردهای فرهنگی در نتیجه عدم کفایت رویکردهای مبتنی بر انتخاب عقلانی در توضیح تفاوت‌ها و تمایزهای نظام‌های سیاسی مختلف اهمیت یافته‌اند. چهارچوب فرهنگ سیاسی عهده‌دار بحث از جهت‌گیری ذهنی ملت‌ها، گروه‌های اجتماعی یا افراد به سیاست است که در الگوهای رفتار سیاسی «بها» مؤثر واقع می‌شود. علاوه بر مرور ادبیات نظری، رهیافت‌های شناخت فرهنگ سیاسی و ابعاد آن در این فصل بحث شده است. در نهایت، الگویی ترسیم شده است که تلاش دارد مسائل مربوط به فرهنگ سیاسی را نمایان سازد. آقای محمدرضا اسماعیلی در نگارش این فصل مشارکت داشته است.

فصل ۷ به مسائل مربوط به «فرهنگ و اقتصاد» می‌پردازد. بخش مهمی از نمودهای عینی فرهنگ، رقابت کالاها و خدمات فرهنگی تولید و مصرف می‌شود. با این حال، تالاهای فرهنگی به‌ویژه اشکال هنری ناب در چرخه بازار رقابت ثابت ندارند. از این‌رو، حمایت دولت از تولید فرهنگی اهمیت می‌یابد. همچنین، مصرف فرهنگی نیز تابع سلیقه پرورش‌یافته است که در نتیجه آموزش فرهنگی حاصل می‌شود. مسائل این حوزه ذیل عنوان اقتصاد فرهنگ بحث شده است. از سوی دیگر، نقش فرهنگ در عملکرد اقتصادی و تحقق اهداف توسعه اثبات شده است. به این معنی، فرهنگ اقتصادی نقش عمده‌ای در نظام اقتصادی جامعه ایفا می‌کند. در این فصل، مؤلفه‌های فرهنگی

مؤثر در عملکردهای کلان اقتصادی بحث شده است، هر چند دایره فرهنگ اقتصادی بسیار گسترده‌تر است. در نگارش این فصل آقای محمدمحسن حسن‌پور مشارکت داشته است.

فصل ۸ به مسائل مربوط به «فرهنگ و اجتماع» اختصاص دارد. فرهنگ عمومی شاکله مفهومی این فصل را تشکیل می‌دهد. فرهنگ عمومی حوزه‌ای از نظام فرهنگی جامعه است که پشتوانه آن ابیات، تانویی و رسمی نیست، بلکه تداوم آن در گرو اجبار اجتماعی اعمال شده از سوی مردم، تشکله‌ها، و سازمان‌های غیردولتی یا مردمی است. حوزه فرهنگ عمومی گسترده و متنوع است که از میان آن به وضوح سبک زندگی در این فصل تأکید شده است. آقای حسین سرفراز در نگارش این فصل مشارکت داشته است.

فصل ۹ آخرین فصل این کتاب است و به مسائل حوزه «فرهنگ و هنر» می‌پردازد. مسائل صنفی هنرمندان، مسائل بخش هنر در ایران، تعامل هنرمندان با جامعه و جهان، ارتباطات هنری با خارج از کشور، تعاملات درون‌بخشی هنرمندان، مسئله آموزش هنری، حمایت از هنرمندان، و ... از جمله موضوعات این فصل‌اند. نگارش این فصل بر عهده آقای مصطفی میرمحدی بوده است. در پایان، ضمن تشکر از همه پژوهشگران و همکارانی که در برنامه ملی «شاخص‌های فرهنگی ایران» نقش ایفا کرده‌اند، به‌ویژه از زحمات آقای محمدمحسن حسن‌پور، قدردانی می‌کنم که در مدیریت اجرایی، برگزاری همایش «نظام سنجش و پایش حوزه فرهنگ و ارتباطات» و تدوین محصول نهایی این پروژه در قالب کتاب نقش اصلی را بر عهده داشته‌اند.

ولله الحمد اولاً و آخراً

حسام‌الدین آشنا

شهریور ۱۳۹۶